

Jogi helyzet és társadalmi függés

/Az itt közölt szöveg egy hosszabb tanulmány része. Szerzője 1980. augusztus 20-án fejezte be írását, s ebből fakadnak a lengyel demokratikus kibontakozásra történő célzások, amelyek - reméljük ugyan, hogy csak egyelőre, de - elveszítették aktualitásukat./

(Ara-Kovács Attila)

Az ember helyzete minden társadalomban a joghoz kötött, pontosabban a jogszerűséghez. Ez nemcsak annak a garanciája, hogy az ember e helyzetet, bizonyos határokon belül, stabilan birtokolhatja, hanem garanciája egyben annak az identitásnak is, mely az embert és helyzetét jellemzi. A társadalom szempontjából az ember nem lehet sem több, sem kevesebb, mint helyzete, s a helyzet ennyiben nem az, ami keretet biztosít az ember számára; inkább annak megnyilvánulás-formája.

Ugyanakkor a stabil birtoklás jogi gyakorlata hozzásegíti az embert, hogy a magánélet szintjén a társadalmat mint valami önmagához hasonlatost élhesse meg.

Az ember minden társadalomban alattvaló és állampolgár. E kettős státusznak a konkrétság-szintje azonos és referenciái is azonosak. Nem mondható, hogy az egyikben a függés konkrétsága, a másikban a hozzátartozás elvontsága munkálna csupán, de az sem, hogy a "tőle függ" és a "függ tőle" kettős irányulása kettőzné meg az ember társadalmi megrögzöttségeit, s ezek alapján tekintenénk az embert részint alattvalónak, részint állampolgárnak. Ez esetben ugyanis jogszerű különbséget konstatálhatnánk e kettő között, ami azonban a társadalmak mai állásánál lehetetlen.

Alattvalónak lenni: jogszerű kiszolgáltatottság.

Ésszerű indokok rendíthetetlen racionalizmusa zárja, bástyazza körül ezt a formát, ami a kiszolgáltatottságon belül nemcsak társadalmi kötelemeket ismer, de személyieket is. A társadalmi kötelemek legjellemzőbb sajátja, hogy - nem kifejezetten és szükségszerűen egy ember áll a társadalmi hierarchia csúcsán, hanem - az ember függési rendszerében a meghatározó pozíció minden esetben egy konkrét és konkrétságában döntően elvonatkoztatott személyiség. A konkrétság ez esetben a személyes létezésre vonatkozik, s ez megadja a társadalmi hatás elvont közvetettségei számára is a tényszerűség hitelét. De nemcsak annak, hanem az öngazolás hatékonyságának, s e cél elérésekor a feloldozást is bármilyen eszköz alkalmazása alól.

Alattvalónak lenni a személyes kapcsolat egyik formája; olyannyira az, hogy benne személyes érdem a függés, személyes érdem a hit és beismerése a személyiség társadalmilag létező és mégis intímen emberinek hitt korlátainak. Alattvalónak lenni azonban személytelen kapcsolat is, amennyiben e függés egyoldalú ténye személytelen és értelmezhetetlen. A kételkedés is személytelen, s nem utolsósorban személytelen az erkölcsi értelmezése azoknak a körülményeknek, amelyeket az alattvaló-státusz társadalmilag polarizált két véglete csak jogszerűen konstatált és főként értelmezett mindig. Minden társadalomban, melyben e kettős polarizáltság kialakulóban van, vagy éppen megvalósult, az erkölcs jogszerű formákat ölt,

olyan formákat, amelyek jogi kategóriák formáiban minden nehézség és feltűnő ellentmondás nélkül beilleszthetők. Mint például a szokás.

Állampolgárnak lenni: jogszerű meghatározottság.

Alattvaló-státusz és állampolgári-státusz között a létező történeti összefüggés nem nyilvánvaló. Mindig voltak ugyanis "állampolgárinak" nem nevezett, mégis ilyen természetű társadalmi pozíciók, s a különbség e kettő között nem állt minden esetben abból, hogy a személyiség társadalmilag konkretizálható jelenléte mennyire volt valójában konkrét, s milyen mértékben vált ez a kor szemléletében, ill. jogalkotásában konkrétta.

A jelenlegi társadalmakban a legáltalánosabb társadalmi létezési forma az állampolgárság, és ez nemcsak általános, de egyben a legelvontabb is. Azon vonatkozásaiban is, melyekben a konkrétan létező személyiséghez kapcsolódik, őriz elvonatkoztató elemeket. Az összefüggés ugyanis személyiség és állampolgárság között nem a személyiség oldaláról indul ki (és ha mégis arról, akkor az ma már olyannyira formalizált, hogy e tekintetben, mint ahogy sok más szempontból is, az állampolgárságot nyugodt szívvel tekinthetnénk az alattvalóság jogutódjának, pl. születés és beleszületés stb.), hanem épp megfordítva: a személyiség látszólag konkrét formát épp az állampolgárság révén kap: közvetett vagy közvetlen hatása a társadalomra, létezésének igazolása stb. mind attól függ, hogy állampolgár-e vagy sem. A társadalom gonddal ügyel ugyanis, hogy ne az ember-volt közvetlen konkrétsága legyen az, ami a társadalmi mozgásban jogos helyet biztosít az embernek, hanem a tény, hogy előbb a társadalom által legyen meghatározva, e meghatározás révén értékelve, s így a meghatározás és értékelés révén cselekvését bizonyos irányba lehessen terelni. E terelőút politikai keresztneve: liberalizmus, ha demokráciáról van szó; a diktatúrákban, mondjuk a mai kelet-európai rendszerekben, az állampolgárság annyit ér, és annyit jelent, mint egy vonatjegy: vagyis jogot, hogy az ember csak ott szállhasson ki, ahol a vonat megáll.

Az állampolgárban az állam az az elvont tudat, ami az alattvalóban a függés - csupán a függés konkrét forrása nélkül. Az állampolgárban a polgár az a konkrét tudat, ami az alattvalóban a szokás - csupán a szokás konkrét tárgya nélkül.

A szokás (és konkrét tárgya), valamint a társadalmi függés (és e függésrendszer személyi meghatározója) ahhoz a társadalmi kultúrszférához tartozik, amely a személyi nexusok - bár többé-kevésbé egyenlőtlen, de létező - sokrétűségében újrateremti a társadalmi összefüggések lényegi, vagyis létszerű egészét azon a szinten, amely minden esetben a lehetséges cselekvésmódok következő, eljövendő artikulációs-formáit rejtette vagy sejtette. Ezekben az artikulációkban a létező és lehetséges szabadságnak azok a formái voltak tétélezhetőek, amelyek a kultúra megélésének aktuális igényét és teljességét egyaránt képviselték.

Az állampolgár-státuszban ezt a szerepet a politikum vette át, amely a maga negatívumaiban újrafogalmazta a konkrét létezés expresszív voltának artikulációit, körvonalait, csakhogy abban az elvonatkoztatásban, amely a kultúrában, s így a hagyományos szabadság-fogalmainkban sohasem létezett. A mai állampolgár-státusz sok megkötöttséget, kiszolgáltatottságot felold vagy ellensúlyoz, de azon az áron, hogy létező szabadságtudatunkat megtölti a társadalmi viszonyok konkrét semmijével. És semmi mással.

(Folytatjuk)

(Ara-Kovács Attila)